

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚУВ-БИЛИШ ФАОЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ МУҲИМ ОМИЛЛАР

Ғ.Р. Сатлиқов

УрДУ, “Математик таҳлил” кафедраси ўқитувчиси

Э.М. Худойназаров

УрДУ, “Бошланғич таълим методикаси кафедраси” катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада мактаб ўқувчиларининг ўқув-билиш қобилиятини ривожлантириш дидактик жараённинг муҳим элементларидан бири эканлигини ва унга таъсир қилувчи омиллар илмий жиҳатдан асослаш масаласи кўриб чиқилган.

***Калим сўзлар:** дидактик жараён, ўқув-билиш қобилияти, коммуникатив қобилият, дидактик фаолият, педагогик жараён тизими.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается вопрос научного обоснования того, что развитие обучаемости школьников является одним из важных элементов дидактического процесса и факторов, влияющих на него.

***Ключевые слова:** дидактический процесс, обучаемость, коммуникативность, дидактическая деятельность, система педагогического процесса.*

ABSTRACT

This article considers the issue of scientific justification that the development of learning ability of schoolchildren is one of the important elements of the didactic process and the factors affecting it.

***Keywords:** didactic process, learning ability, communicative ability, didactic activity, pedagogical process system.*

КИРИШ

Педагогик жараёнлар самарадорлиги яъни таълим тарбия жараёнларни натижавийлиги субъектларнинг шахсий ривожланиши ва тайёрлигининг давлат таълим стандартлари талабларига мувофиқ илк даражасини белгилайди. Таълим муассасаси фаолиятида вужудга келаётган педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш ва йўналишидаги муаммоларнинг кўп қирралилиги ва мураккаблилиги, нафақат педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришни сифат жиҳатдан ўзгартиришни назарда тутуди, балки унинг мазмунини такомиллаштириш заруриятини ҳам белгилайди. Ўқувчиларнинг

фаоллик, ўқув-билиш фаолияти, билиш эҳтиёжи каби ҳодисалар билан яқиндан боғлиқ бўлган ўқув-билиш фаоллигини ривожлантириш муаммоси ҳар доим психология, педагогика ва методик фанларнинг эътибор марказида турган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Фаоллик тушунчаси педагогика, социология, психологияда учта бир хил эмас ҳодисани белгилаш учун кўриб чиқилади:

- индивиднинг муайян фаолияти билан белгиланадиган;
- сустликка қарама-қарши ҳолат, бироқ бу долзарб фаолият бўлиши шарт эмас, баъзан эса фаолиятга тайёрлик, бу толерантлик, хушёрлик даражаси, бирор ҳаракатни амалга ошириш ёки мулоқот пайти билан боғлиқ ҳолат;
- ташаббускорлик, бу ҳолатда субъект ўз ташаббуси билан ҳаракат қилганлигини қайд этиш мумкин.

Фаоллик шахс учун мураккаб ва аҳамиятли ҳосила сифатида турли талқинларга эга. Педагогикада инсон фаоллиги муаммоси фаолиятнинг методологик назарияси доирасида яхши ўрганилган, бунда ўқитиш ва руҳий ривожлантириш, онг ва фаолият бирлиги мутаносибликларининг асосий тамойиллари белгиланган.

Хусусан, Л.С. Выготский [2], фаолликнинг умумий ва расмий аломатларидан келиб чиқиб, энергетик ва ички имкониятларни ўзаро таъсирга ажратади, ушбу ўзаро таъсирнинг тезлиги ва изчиллиги, ўзаро таъсир жараёнида фойдаланиладиган воситалар ва усулларнинг турли-туманлиги ҳамда унинг суръатини очиб берувчи бошқа аломатларни ажратиб беради. У инсон фаолиятининг мазмунли ва натижавий жиҳатини ҳам ҳисобга олади. Кейинги тадқиқотларда ушбу тушунча қуйидагича талқин этилади: «Шахс фаоллиги – инсоннинг қобилияти бўлиб, мулоқотида намоён бўлади, оламда ижтимоий аҳамиятли ўзгаришларни амалга оширади».

Мактаб ўқувчисининг ўқув-билиш фаоллигини ривожлантиришга ёрдамлашувчи энг қизиқарли ўқув жараёнини ташкил этиш шакли «бир-бирини ички қабул қилишга асосланган мулоқот шакли»даги суҳбат ҳисобланади. Суқрот суҳбатлари, баҳслар, «математик беллашув» ўйинида «очиқ жойларни ёпиш» ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаоллиги кучайтиришга яққол мисол бўлади.

Шерикларнинг нуқтаи назарлари нотўғри эканлигини ўз нуқтаи назарини исботлашга интилиши, суҳбатда ўқув-билиш фаоллигининг намоён бўлиш

шартидир. Щербаков ва В.Б. Голицыннинг фикрига кўра ўқув-билиш фаоллигини шакллантириш шарти қуйидагилардан иборат:

- ўқув-билиш қизиқишларини ўз вақтида ва мувофиқ предметлаш, уларни болаларнинг барча фаолияти соҳаларида рағбатлантириш ва ривожлантириш;
- педагог томонидан психологик назария қоидаларини, энг мақбул шакллар ва услубларни танлаш;
- боланинг ўқув-билиш ва бошқа фаоллигининг шаклларини унинг шахсий хусусиятларига мувофиқлигини ҳисобга олиш.

Г.И. Щукинанинг [4] фикрига кўра эса:

- ўқувчиларнинг фаол фикрлаш фаолиятига максимал таяниш;
- ўқув жараёнини ўқувчиларни оптимал ривожланиш даражасида олиб бориш;
- ўқитишнинг ҳис-туйғу муҳити, ўқув жараёнининг ижобий ҳис-туйғу тонути;
- ўқув жараёнидаги қулай мулоқот.

Ўқув-билиш фаоллиги турли шаклларда намоён бўлиши мумкин ва кўпинча айрим машқларни бажаришда акс этади. Агар машқ бўлмаса, у мустақил кашф этилади. Баъзан фаоллик саволлар шаклида намоён бўлади. Одатда ўқувчи ўз фикрларининг тасдиғини излайди. Фаолликнинг соддароқ шакли – фаолиятнинг вақтинча тўхталиши, танаффусдир. Ўқув-билиш фаоллиги тушуниладиган материал шаклига боғлиқ бўлади.

Мустақиллик, яқка тартибдаги ижодкорлик ва шу кабилар ҳам ўқув-билиш фаоллигининг намоён бўлиш шакллари ҳисобланади.

Ўқув-билиш фаоллигининг ривожланиш шакллари ҳаётининг ёки лаборатория шароитидаги муаммоларни ҳал этиш шаклида амалга ошириладиган лаборатория ва амалиёт машғулоти ҳисобланади. Бунда ўқув-билиш фаоллиги жараёни амалий фикрлаш ва тадқиқ этиш сифатида ифодаланган. А.М. Матюшкиннинг [3] фикрича, «Ўқув-билиш фаоллигини ривожлантириш гуруҳлар фикрлаши вазиятида ташкил этилган дидактик суҳбат шароитида тарбиялаш сифатида амалга оширилади».

Мактаб ўқувчиларининг ўқув-билиш фаоллигини ривожлантиришга турли омиллар таъсир кўрсатади:

- макроомиллар (умумий): одамлар турмушининг ижтимоий-иқтисодий шартлари, маънавий маданият, оммавий ахборот воситалари ва тарғиботнинг таъсири;
- мезоомиллар (ўзига хос): минтақа иқтисодий, демографик

ривожланишининг ўзига хосликлари; минтақадаги тадбиркорлик маданияти даражаси; оила ва бошқаларнинг маданий-таълим савияси; болалар ташкилотлари билан ҳамкорлик қилишга тайёр корхоналар, фирмаларнинг мавжудлиги;

- микроомиллар (якка): ўқувчиларнинг ёши билан боғлиқ омиллар; шахсий характер омиллари: мойилликлари, қобилиятлари, шахс сифатида қизиқишлари ва психофизик фазилатлари; ўқитувчининг илмий-назарий, услубий ва психологик-педагогик таёргарлиги ва унинг амалий-тезкор маҳоратга эгаллиги.

Охирги иккита омилларнинг ўқувчи ўқув-билиш фаоллигига таъсирини батафсилроқ кўриб чиқамиз.

А.В. Запорожец, А.В.Усова ва бошқаларнинг тадқиқотлари ўқув-билиш фаоллигини ривожлантириш, ўқувчининг шахсий фазилатлари, эҳтиёжлари ва мотивларига сезиларли таъсир кўрсатишини исботлайди.

Ўқитувчининг малакаси ҳам ўқувчининг ўқув-билиш фаоллигини ривожлантиришга таъсир этувчи муҳим омиллардан ҳисобланади.

7-синф алгебра фанида натурал кўрсаткичли даража мавзусидан кейин ўтилганларни мустаҳкамлаш мақсадида ҳисоблаш имкони бўлмаган даражаларни ҳеч бўлмаганда охирги рақамини топишга доир мисолларни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайман.

1. Масалан,

$$10^{11} + 11^{12} + 12^{13} + 13^{14} + 14^{15} + 15^{16} + 16^{17} + 17^{18} + 18^{19} + 19^{20}$$

ифоданинг охирги рақамини топиш масаласини қарайлик.

0 дан 9 гача рақамларни унинг даражавий хусусиятларидан келиб чиқиб, 3 та типга ажратиш лозим:

I. 0; 1; 5; 6

II. 4; 9

III. 2; 3; 7; 8.

Бунда ҳар бир типдаги рақамлар бир хил хусусиятга эга бўлади.

I типга кирувчи рақамлар билан тугайдиган ҳар қандай соннинг ҳар қандай даражаси яна шу рақамнинг ўзи билан тугайди.

II типга кирувчи рақамлар тоқ ва жуфт даражалар билан фарқланади, яъни 4 билан тугайдиган сонларнинг тоқ даражалари 4 билан, жуфт даражалари 6 билан тугаши, ҳамда 9 билан тугайдиган сонларнинг тоқ даражалари 9 билан, жуфт даражалари 1 билан тугашини кўриш қийин эмас.

III типга кирувчи рақамлар даражалари 4 та даражадан такрорланишини кўрсатилиб кейин ыуйидаги жадвалдан фойдаланиш тавсия қилинади:

I. a) $\dots 0^{\dots} = \dots 0$

b) $\dots 1^{\dots} = \dots 1$

d) $\dots 5^{\dots} = \dots 5$

e) $\dots 6^{\dots} = \dots 6$

II. a) $\dots 4^{toq} = \dots 4$

$\dots 4^{juft} = \dots 6$

b) $\dots 9^{toq} = \dots 9$

$\dots 9^{juft} = \dots 1$

III a) $\dots 2^{4k+1} = \dots 2$

$\dots 2^{4k+2} = \dots 4$

$\dots 2^{4k+3} = \dots 8$

$\dots 2^{4k} = \dots 6$

b) $\dots 3^{4k+1} = \dots 3$

$\dots 3^{4k+2} = \dots 9$

$\dots 3^{4k+3} = \dots 7$

$\dots 3^{4k} = \dots 1$

d) $\dots 7^{4k+1} = \dots 7$

$\dots 7^{4k+2} = \dots 9$

$\dots 7^{4k+3} = \dots 3$

$\dots 7^{4k} = \dots 1$

e) $\dots 8^{4k+1} = \dots 8$

$\dots 8^{4k+2} = \dots 4$

$\dots 8^{4k+3} = \dots 2$

$\dots 8^{4k} = \dots 6$

Энди юқоридаги масаланинг ечими энди осонгина бўлиб қолади.

$$10^{11} + 11^{12} + 12^{13} + 13^{14} + 14^{15} + 15^{16} + 16^{17} + 17^{18} + 18^{19} + 19^{20} = \\ = \dots 0 + \dots 1 + \dots 2 + \dots 9 + \dots 4 + \dots 5 + \dots 6 + \dots 9 + \dots 2 + \dots 1 = \dots 9$$

Жавоб: 9 билан тугайди.

2. $2017^{27} + 2018^{22} - 2019^{20}$ ифода қандай рақам билан тугайди?

Ечилиши: 7 ва 8 нинг даражалари 4 даражадан такрорланувчи бўлгани учун даражани 4 га бўлиб қолдиғини топамиз, қолдиғинчи даражасини қараймиз. 9 нинг даражалари эса жуфт ёки тоқ даражалар билан аниқланади:

$$2017^{27} + 2018^{22} - 2019^{20} = \dots 7^{4\mathfrak{q}+3} + \dots 8^{4\mathfrak{q}+2} - \dots 9^{juft} = \dots 3 + \dots 4 - \dots 1 = \dots 6$$

Жавоб: 6 билан тугайди.

3. $1974^{75} + 2015^{26} + 2013^{23}$ ифодани 5 га бўлгандаги қолдиқни топинг.

Ечилиши: 4 нинг даражалари жуфт ёки тоқ даражалар билан аниқланади; 5 нинг даражаси ҳар доим яна 5 билан тугаши маълум; 3 нинг даражасини 4 га бўлиб қолдиғини топамиз, қолдиғинчи даражасини қараймиз, шу тариқа ифоданинг охири рақамини топиб оламиз, кейин эса 5 га бўлгандаги қолдиғи аён бўлади.

$$1974^{75} + 2015^{26} + 2013^{23} = \dots 4^{toq} + \dots 5^{26} + \dots 3^{4\mathfrak{q}+3} = \dots 4 + \dots 5 + \dots 7 = \dots 6$$

Жавоб: 6 билан тугайдиган сонлар 5 га бўлганда албатта 1 қолдиқ беради.

Мисоллардан намуналар: 1) $17^{24} + 32^{24} + 28^{53} + 73^{54}$

2) $54^{15} + 29^{73} + 16^{75} + 75^{18}$

3) $101^{19} + 40^{120} + 65^{70} - 84^{97}$

4) $17^{19} + 34^{120} + 35^{70} - 14^{93}$

$$5)18^{38} + 42^{12} + 67^{77} - 84^{94}$$

ХУЛОСА

Кўпгина тадқиқотчилар қайд этишича, ўқув-билиш фаоллиги педагогик ҳодиса сифатида – икки томонлама ўзаро боғланган жараён: бир томондан, бу ўқувчининг ўзи-ўзини ташкил этиши ва ўзи-ўзини намоён этиши; бошқа томондан - педагогнинг ўқувчи ўқув-билиш фаолиятини ташкил этишдаги алоҳида уринишлари натижасидир. Бунда шуни унутмаслик лозимки, педагог уринишларининг якуний натижаси ўқувчининг махсус ташкил этилган фаоллигини унинг ўзиникига айлантирилишидан иборат.

REFERENCES

1. Узвийлаштирилган Давлат таълим стандарти ва ўқув дастури, - Toshkent, 2010.
2. Выготский, Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т./ Гл. ред. А. В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1982. Т. 4. Детская психология / Под. Ред. Д. Б. Эльконина. – 1984. – 432 с.
3. Матюшкин А. М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности // Вопросы психологии. - 1982. - № 4. -С. 5-17.
4. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: Учебное пособие для пед. ин-тов. - М.: Просвещение, 1979.-160 с.